

Rehabilitace pracovní teorie hodnoty

Petr Gočev, petr.gocev (at) centrum.cz

Prezentováno na konferenci Marx: životnost iluze?, konané 10. listopadu 2005 v Ústí nad Labem

Úvod

V příspěvku se zabývám vývojem pracovní teorie hodnoty (PTH) od klasické politické ekonomie až po současnost; ozřejmuji některé důvody, na jejichž základě byla PTH odmítána, stejně jako důvody, které vedly v posledních letech k opětovnému oživení zájmu o PTH.

Teorie hodnoty, tj. teorie determinace směnných poměrů, je jádrem každého ekonomického paradigmatu. Bez teorie hodnoty totiž nelze přistoupit k formulaci teorie rozdělování a tedy vysvětlit ekonomické kategorie jako zisk, renta, mzda atd. PTH je teorií determinace směnných poměrů volně reprodukovatelných druhů zboží v podmínkách volného trhu; nemá tedy ambici určit relativní ceny takových druhů zboží, které nejsou volně reprodukovatelné (umělecká díla, zvláštní druhy kvalitního vína), nebo které jsou vyráběna producentem nepodléhajícím konkurenčnímu tlaku. PTH vede k závěru, že relativní ceny tendují k relativním poměrům množství práce nutného k uvedení toho kterého druhu zboží na trh.

1. Pracovní teorie hodnoty v klasické politické ekonomii před Marxem

Pro autory řazené do tradice klasické politické ekonomie byla stejně jako pro Marxe zásadní otázkou politické ekonomie velikost, původ a růst nadproduktu, představujícího rozdíl mezi čistým společenským produktem a spotřebou jeho výrobců. Z definice vyplývá, že jedině nadprodukt může být zdrojem akumulace a růstu, neboť ostatní složky celkového produktu (reprodukce výrobních prostředků a spotřeba výrobců) pouze umožňují udržovat výstup na konstantní úrovni. Tento přístup také implikoval zásadní zájem, který klasičtí ekonomové věnovali otázkám rozdělení společenského nadproduktu mezi jednotlivé společenské třídy, přičemž stejně jako Marx předpokládali jeho úplné přivlastnění majetkovými vlastníky v podobě renty a zisku.

1.1. Merkantilisté

První významnější školou působící v klasické tradici byli merkantilisté. Ti považovali hodnotu zboží za sumu nákladů na jednotlivé druhy práce potřebné k jeho uvedení na trh. Z toho ovšem plynulo, že zboží nemůže být zároveň prodáváno za svou hodnotu a přinášet zisk (a rentu) kapitalistům (a pozemkovým vlastníkům), kteří jeho výrobu ovládali.

Jak ještě uvidíme, táhne se problematika vysvětlení zisku na základě pracovní teorie hodnoty jako červená nit celou klasickou ekonomii. Podle merkantilistů tedy nevznikal zisk ve sféře výroby, ale během směny – na základě toho, že zboží bylo prodáváno za ceny vyšší než byla jeho hodnota. Podle merkantilistů se v rámci národní ekonomiky takto generované zisky vyruší s ekvivalentními ztrátami a pro prosperitu každého státu tedy byla klíčová jeho schopnost nerovnou směnou systematicky vysávat zahraniční obchodní partnery. Pokud nějaká ekonomika exportuje žádané zboží do ciziny za cenu vyšší než je jeho hodnota (tj. reprodukční náklady), přečerpává tím z ciziny práci a obohacuje se tak „na úkor“ ciziny. Z tohoto pojetí plynul důraz na rigidní ochranářskou politiku, tendence udělovat monopolní privilegia a snaha udržet ekonomickou subordinaci kolonií, stejně jako úsilí o kladnou obchodní bilanci.

Merkantilistické názory se mohly udržet pouze v období raného kapitalismu, kdy byl zahraniční obchod skutečně nejdynamičtějším a nejvýnosnějším sektorem ekonomiky, zatímco průmyslová výroba byla ještě v plenkách. Přestože se kapitalismus nikdy nevyvíjel jako uzavřená ekonomika, není důvod předpokládat, že by zisk nemohl existovat bez přispění zahraničního obchodu. Pokud by nadhodnota vznikala již během produkce a směnou se pouze realizovala, odpadla by nutnost kostrbatých vývodů merkantilistů a majetkové příjmy by byly slučitelné s ekvivalentní směnou zboží na úrovni jeho hodnoty. Tuto linii argumentace rozvinuli Smith a zejména Ricardo.

1.2. Fyziokraté

Přechodnou pozici mezi merkantilisty a Smithem zastávali francouzští fyziokraté, podle kterých vznikala nadhodnota pouze v zemědělské výrobě, kde byla rozdílná kvantita setby a sklizně jasně patrná, zatímco „sterilní“ průmysl pouze kvalitativně transformoval suroviny. Během průmyslového zpracování byla podle fyziokratů k hodnotě surovin přidána pouze hodnota mezd a opotřebení výrobních prostředků, zatímco zemědělská výroba generovala rentu jakožto „čistý produkt“. Nadhodnota tak vznikala jedinečně jako „dar přírody“. Ani tento teoretický aparát nemohl přestat mohutný rozvoj velkovýroby v dynamice průmyslového

kapitalismu – v období průmyslové revoluce musela být tvorba nadhodnoty rozšířena do všech sfér společenské práce a pracovní teorie hodnoty tak mohla být oproštěna od teoretických příměsí nerovné směny.

1.3. Adam Smith

Adam Smith připisoval vznik ekonomické hodnoty a nadhodnoty aktivitě společenské práce (s protestantskou douškou lopoty a námahy), nikoliv štědrosti přírody. Smithova analýza začíná modelem jednoduché zbožní výroby, ve které ovšem ještě nehrají roli kapitalistické výrobní vztahy. Jedná se o známý příklad směny mezi lovci jelenů a lovci bobrů. V tomto modelu nejen že je veškerý produkt rozdělen mezi jeho výrobce, ale i směnné poměry směňovaných zboží vyplývají pouze z poměrů mezi množstvím práce nutným k jejich dodání na trh. V tomto „ranném a primitivním stavu společnosti“ tedy nebylo místa pro zisk ani rentu a pracovní teorie hodnoty platila bez modifikací. Smith následně analyzoval důsledky vzniku kapitalistických výrobních vztahů. Nezměnila se ani technologie, ani výrobní prostředky – oproti původnímu příkladu se změnila pouze společenská struktura. Soustředění výrobních prostředků v rukou pozemkových vlastníků a kapitalistů umožnilo těmto privilegovaným třídám uplatnit efektivní nárok na nově vzniklý druh příjmů – zisk a rentu.

Tím se Smith dostal před podobný problém, který řešili i merkantilisté. Aby udrželi primitivní pracovní teorii hodnoty, uchýlili se k teoriím nerovné směny, které Smith odmítnul. V důsledku toho byl nucen fakticky popřít platnost pracovní teorie hodnoty v podmínkách třídního vlastnictví. Zatímco v raném stádiu společnosti bylo množství práce, které je ve zboží zpředmětněno, totožné s množstvím práce, které je možné za zboží koupit, nebo-li je jím ovládáno, poté, co se rozvinulo třídní vlastnictví to již neplatí – což je ale podle Smithe nutnou podmínkou akumulace. Pro určení přirozené ceny zboží totiž přičítal k práci nutné na jeho produkci (tj. k mzdovým nákladům) ještě zisk a rentu, v důsledku čehož bylo množství práce *zprůmětněné* ve zboží (tj. nutné k jeho produkci) nižší, než množství práce, kterou může toto zboží *ovládat* (tj. za kterou může být směněno). Práce tak už nebyla jediným zdrojem (směnné) hodnoty, jak vyžaduje pracovní teorie hodnoty, ale pouze jednou ze tří částí, které spoluvytvářely přirozenou cenu zboží.

Smith se touto argumentací dostal do bludného kruhu, na který poukázal Ricardo, především však rezignoval na význam práce jako příčiny hodnoty. V rozvinuté společnosti tak u Smithe práce nefiguruje jako příčina hodnoty, ale pouze jako měřítko hodnoty; hodnotu práce pokládal za stabilnější než třeba hodnotu stříbra. Tvrzením, že „práce vytváří hodnotu“, které

kritizuje Joshua Cohen, chtěl pak Marx především poukázat na to, že práce pro něj nepředstavuje pouze měřítko hodnoty, ale též příčinu hodnoty.

1.4. David Ricardo

Důslednějším zastáncem pracovní teorie hodnoty než Adam Smith byl David Ricardo. Ten vyšel z předpokladu, že směnná hodnota zboží je dána buďto množstvím ve zboží zpředmětněné práce (u zboží, které je bez omezení reprodukovatelné), nebo jeho vzácností (u zboží, které jehož produkci nelze přidáváním lidské práce libovolně zvětšovat – Ricardo uvádí jako příklad umělecká díla a kvalitní víno, to samé lze říci ale i o veškerém zboží vyráběném v podmínkách umělého monopolu). Aplikace pracovní teorie hodnoty je tak omezena pouze na volně reprodukovatelná zboží, jichž je však na trhu podle Ricarda drtivá většina. Dodejme ještě, že předpoklad „volné reprodukovatelnosti“ není tak restriktivní jako předpoklad „dokonalé konkurence“ tvořící východisko neoklasické teorie hodnoty, přestože oba tyto komplexy předpokladů mají některé společné prvky.

Práce tak byla podle Ricarda zdrojem, příčinou i měřítkem hodnoty. Kapitál se u Ricarda rozplynul v mrtvou práci, zatímco renta byla učiněna konformní s pracovní teorií hodnoty zavedením teorie diferenciální renty. Z uvedeného přístupu plynul zásadní rozdíl mezi závěry Smithe a Ricarda. Zatímco u Smithe růst mezd implikoval růst cenové úrovně – vzrostla totiž jedna ze složek přirozené ceny, u Ricarda změnil růst mzdové úrovně pouze distribuci příjmů mezi pracujícími a majetkovými vlastníky (snížily se zisky), zatímco cenová úroveň se nezměnila. Totožný postup argumentace lze ilustrovat i na Ricardově teorii renty. Samotný vznik pozemkového vlastnictví nemohl mít podle Ricarda vliv na hodnotu zemědělské produkce. Ta byla určena množstvím práce nutným k vyprodukování komodity v nejméně příznivých podmínkách *mezní* půdy, ze které žádná renta neplynula. Na půdě, jejíž vlastnosti umožňují produkci většího množství komodity s vynaložením stejného množství práce, může její vlastník uplatnit nárok na odpovídající diferenciální rentu, která tak netvoří část přirozené ceny zboží jako u Smithe a existence renty je tak slučitelná s pracovní teorií hodnoty.

Podle Ricarda ovšem přestává nemodifikovaná pracovní teorie hodnoty platit v podmínkách rozvinutého kapitalismu, kde nejsou splněny nerealistické podmínky, že buďto není vůbec kapitálu používáno, nebo že je trvanlivost kapitálu a jeho proporce k použité práci stejná ve všech sférách produkce. (Principles, s. 17nn)

V situaci, kdy se liší trvanlivost kapitálu a rychlost jeho oběhu (jinak řečeno poměr stálého a oběžného kapitálu, tj. i poměr kapitálu ke mzdám), není změna hodnoty zboží ovlivněna pouze růstem nebo poklesem množství práce užitých při jejich výrobě, ale mění se i v závislosti

na růstu nebo poklesu mezd (a odpovídajícím poklesu nebo růstu zisku). Tyto okolnosti plynou z Ricardova pojetí míry zisku, která je působením volné konkurence udržována ve všech sférách výroby na stejné úrovni. Pro ilustraci uvádím zkrácenou verzi příkladu použitého Ricardem:

Řekněme, že jeden kapitalista zaměstnává po dobu jednoho roku 100 lidí výrobou stroje a po dobu dalšího roku, během něhož je stroj zcela znehodnocen, na něm práce 100 lidí vyrobí určité množství sukna. Jiný kapitalista zaměstnával po dva roky 100 lidí na pěstování obilí. Předpokládejme, že roční mzda pracovníka (placená vždy na začátku roku) činí 50\$ a všeobecná míra zisku 10 %. Rozdíl nyní spočívá v tom, že pěstitel obilí prodal svou produkci na konci každého roku (za 5500\$), zatímco výrobce sukna musí s prodejem čekat až na konec druhého roku, liší se tedy rychlost oběhu kapitálu. Pěstitel obilí měl tedy hned po skončení 1. roku možnost disponovat s uvolněným kapitálem ve výši 5500\$ a během 2. roku z něj realizovat dodatečný zisk ve výši 550\$. Aby tedy byla dodržena podmínka stejné míry zisku, bude hodnota sukna vyprodukovaná za 2 roky nikoliv 11000\$, ale 11550\$. (Principles, s. 19-20)

Nyní předpokládejme, že zisk poklesne z 10 % na 9 %. Podle Ricarda je pokles zisku zcela kompenzován růstem mezd, takže roční produkce obilí se nadále prodává za 5500\$. Výrobce sukna už ovšem nemůže přičítat k hodnotě své produkce 550\$, ale pouze 9 % z 5500\$ = 495\$, cena jeho produkce za 2 roky tak činí 11495\$. Obecně tedy vede růst mezd (a odpovídající pokles zisků) k tomu, že „všechny statky, které jsou vyráběny velmi hodnotným strojním zařízením nebo ve zvláště hodnotných budovách, nebo které vyžadují dlouhého času, nežli mohou být uvedeny na trh, poklesnou v poměrné hodnotě, kdežto všechny ty, které byly hlavně vyrobeny prací nebo které by se rychle daly uvést na trh, v poměrné hodnotě stoupnou.“ (Principles, s. 21) Těmto vlivům ovšem Ricardo nepřikládal ve srovnání se změnou hodnoty způsobenou růstem nebo poklesem množství zpředmětněné práce valnou důležitost. „Nejvyšší účinky, které by mohly působit na poměrné ceny ... zboží v důsledku vzestupu mezd by nemohly přesáhnout 6 nebo 7 %, neboť zisky by pravděpodobně za žádných okolností nemohly připustit většího všeobecného a trvalého snížení než na tuto výši.“ Tímto nepřesvědčivým tvrzením se Ricardo snažil bagatelizovat neschopnost analyticky sloučit platnost pracovní teorie hodnoty s předpokladem (v Marxově terminologii) rozdílného organického složení kapitálu v různých odvětvích výroby a s předpokladem stejné míry zisku v různých odvětvích výroby. Proto je Ricardova teorie často posměšně označována jako „93% pracovní teorie hodnoty“.

2. PTH u Karla Marxe

Taková tedy byla východiska pro Marxovo další rozpracování pracovní teorie hodnoty. Marxův postup byl následující:

- V 1. díle Kapitálu je analýza založena na předpokladu, že směnné poměry mezi různými druhy zboží jsou zcela určeny množstvím jednoduché práce, které je potřeba pro uvedení daného zboží na trh.
- Ve 3. díle Kapitálu se pak Marx snaží o to, v čem Ricardo selhal, tedy o prokázání slučitelnosti pracovní teorie hodnoty s realitou rozdílného organického složení kapitálu v různých sférách výroby za předpokladu stejné míry zisku ve všech odvětvích. Tento Marxův postup vstoupil do dějin ekonomické teorie pod označením „transformace hodnot ve výrobní ceny“. Engels v úvodu ke 3. dílu kapitálu vítězoslavně uvádí, že tento díl je konečnou odpovědí všem posměváčkům, kteří spolu s Achille Loriou prohlašovali, že „Marxova theorie nadhodnoty [je] absolutně neslučitelná s faktem všeobecné stejné míry zisku.“ (Kapitál 3, s. 26) Podívejme se tedy detailněji na to, jakým způsobem Marx (respektive Engels) prokázal, že jeho teorie nadhodnoty je slučitelná s **faktem všeobecné stejné míry zisku**.

Ve 3. díle Kapitálu je uvedena mj. i následující tabulka, která má ilustrovat důsledky transformace pracovních hodnot ve výrobní ceny. Marx se snažil prokázat, že i když se vlivem konkurence a vlivem rozdílného organického složení kapitálu v různých odvětvích směnné poměry neřídí pracovními hodnotami, ale výrobními cenami, platí i nadále jeho závěry o vykořisťování, neboť „suma hodnot se rovná sumě výrobních cen a suma nadhodnot se rovná sumě zisků“. Marx se snažil prokázat, že ačkoliv v jednotlivých odvětvích se pracovní hodnota liší od výrobní ceny (v odvětvích s relativně vysokým poměrem mrtvé práce k živé je výrobní cena vyšší než pracovní hodnota, v odvětvích s relativně nízkým poměrem mrtvé práce k živé je tomu naopak), celkové veličiny si odpovídají.

Sféra výroby	Organické složení kapitálu	Nadhodnota	Pracovní hodnota	Výrobní cena	Rozdíl
I.	70c + 30v	30s	130	120	-10
II.	80c + 20v	20s	120	120	0
III.	90c + 10v	10s	110	120	+10
Celkem	240c + 60v	60s	360	360	0

Jak ale funguje transformační proces v praxi? Pokud by platila teorie rozvinutá v 1. díle Kapitálu, pak by docházelo k tomu, že kapitalisté v odvětvích s nadprůměrným organickým složením kapitálu by dosahovali nižší míry zisku, než kapitalisté působící v odvětvích s podprůměrným organickým složením kapitálu. Kapitalisté však mají tendenci opouštět i s kapitálem odvětví s nízkou mírou zisku a přecházet do odvětví s vyšší mírou zisku. To vede k tomu, že v odvětvích s nadprůměrným organickým složením kapitálu se vlivem odlivu kapitálu snižuje nabídka zboží a tudíž i konkurenční tlak přimykající cenu k pracovní hodnotě. Naopak v odvětvích s podprůměrným organickým složením kapitálu se konkurenční přetlak vlivem přílivu kapitálu zvyšuje, což stlačuje cenu pod úroveň pracovní hodnoty. Tyto procesy pak probíhají až do té doby, dokud se všechny ceny nezmění tak, aby byla míra zisků stejná ve všech sférách výroby. K tomu dojde ale právě teprve tehdy, když se ceny rovnají výrobním cenám (při jejichž určení se právě totožná míra zisku ve všech odvětvích předpokládá), lišícím se od pracovních hodnot způsobem, který je ilustrován ve výše uvedené tabulce.

2.1. Kritika Marxova postupu transformace – „transformační problém“

Jak již bylo řečeno, mnoho autorů (jako již zmíněný Loria nebo později Böhm-Bawerk) tvrdilo: mezi prvním a třetím dílem Kapitálu je rozpor a proto je Marx zcela irelevantní. Taková formulace však postrádá veškerou přesvědčivost. O transformačním problému lze proto hovořit až v souvislosti s poukazem na to, že Marx udělal ve svém transformačním schématu chybu. O kritice Marxe prostřednictvím tzv. „transformační problém“ lze hovořit až u prací Ladislause von Bortkiewicze, které však vyšly ve všeobecnou známost teprve v souvislosti s jejich vydáním ve Sweezyho edici Böhm-Bawerkovy kritiky Marxe.

Bortkiewicz poukázal na to, že ve výše uvedené tabulce sice Marx transformoval výstupní pracovní hodnoty ve výrobní ceny, vstupní hodnoty (koeficienty vyjadřující organické složení kapitálu) však ponechal v hodnotovém vyjádření. Podle Bortkiewicze tím smíchal jablka s hruškami. Bortkiewicz proto Marxe opravil a nabídl alternativní schéma transformace vyznačující se odlišnými vzorečky. Především na základě Sweezyho vlivu se tento přístup stal ortodoxií marxistické ekonomie až do konce 70. let. Bortkiewiczovo schéma transformace se vyznačuje také tím, že v jeho rámci již neplatí „suma hodnot se rovná sumě výrobních cen a suma nadhodnot se rovná sumě zisků“. Z Marxovy teorie vykořisťování byl zachován pouze tzv. základní marxistický teorém (pojem zavedený Michio Morishimou) o vztahu hodnot a

výrobních cen: nutnou a postačující podmínkou pro existenci kladné míry zisku je kladná míra vykořisťování (tj. existence nadhodnoty) a naopak.

2.2. Vliv Pierra Sraffy

Schéma transformace rozvíjené autory jako byli Bortkiewicz, Sweezy, Morishima (označované též jako duální systém) dostalo povážlivé trhliny po publikaci vlivné Sraffovy práce „Výroba zboží pomocí zboží“. Kritika Pierra Sraffy nebyla primárně namířena proti pracovní teorii hodnoty, ale proti té neoklasické. Zatímco však neoklasičtí ekonomové Sraffovu fundovanou kritiku povětšinou ignorovali, v marxistickém táboře vedla publikace Sraffovy knihy a především její vlivné interpretace „Marx after Sraffa“ od Iana Steedmana k překotným změnám, o kterých se detailněji zmíním později.

Sraffa je spolu s Marxem a Ricardem řazen do širší klasické tradice „teorií přebytku“, které se od pozdějšího neoklasického konsensu liší především v tom, že směnné poměry jsou determinovány podmínkami reprodukce kapitalistického systému, nikoliv subjektivními kategoriemi jako je neoklasický užitek. Sraffa je též označován ze neoricardovce, neboť navazoval právě na Ricarda a snažil se vypořádat právě s problémem hledání tzv. „neměnného měřítka hodnoty“, na kterém si Ricardo vylámal zuby. Ricardo se domníval, že tímto neměnným měřítkem hodnoty by mohlo být množství práce. Sám však musel konstatovat, že pokud použijeme jako *numeraire* množství zpředmětněné práce, pak se budou za podmínek tendence k vyrovnání míry zisku při rozdílném organickém složení kapitálu v různých odvětvích výroby směnné poměry měnit nejenom tehdy, když se změní množství práce zpředmětněné v některém z druhů zboží (tj. technologie výroby), ale také tehdy, když se změní míra zisku. Sraffa dokázal, že tento problém odpadá, pokud se jako *numeraire* nepoužije množství zpředmětněné práce ale tzv. standardní zboží, což je soubor zboží, který má tu vlastnost, že jej tvoří stejná zboží ve stejných proporcích, jaká vstupují do jeho výroby. Sraffa dokázal, že v každé ekonomice lze definovat koš „standardního zboží“ a že pokud jsou směnné poměry vyjádřeny v násobcích tohoto standardního zboží, pak se směnné poměry mění pouze při změně technologie a nikoliv již tak jako u Ricarda i při změně míry zisku.

Sraffův přístup se vyznačuje tím, že rozdělení mezi mzdy a zisky je dáno exogenně (úroveň třídního boje a poměrem třídních sil). Takto exogenně daná míra zisku pak společně s výrobními technologiemi zcela determinuje směnné poměry. Sraffa při tom popisuje výrobní technologie pomocí soustavy lineárních rovnic, které je možné převést do tvaru

Leontiefových input/output matic a takto s nimi pracovat. Význam Sraffaova přístupu pro kritiku v marxistické ekonomii dobově dominující koncepce duálního systému hodnot a výrobních cen je tento: zatímco „dual system“ marxisté nejprve uvažují pracovní hodnoty a ty pak transformují ve výrobní ceny, obejde se Sraffa bez této okliky, neboť je schopen odvodit výrobní ceny a směnné poměry přímo z technologických koeficientů bez nutnosti jakkoliv uvažovat pracovní hodnoty.

Samuelson (1971) se tak mohl stoupencům duálního systému vysmívat, že jejich transformační schéma je jen „komplifikující oklikou“ a že má povahu tzv. „gumovacího algoritmu“:

"Contemplate the two mutually-exclusive alternatives of 'values' and 'prices'. Write down one. Now transform by taking an eraser and rubbing it out. Then fill in the other one. *Voila!* You have completed your transformation algorithm."

Podle Samuelsona pak je především třeba „transformovat“ Marxův názor, že

"Profit is therefore the [bourgeois] disguise of surplus value which must be removed before the real nature of surplus value can be discovered." (*Capital* Volume III, Chapter 2)

na neoklasický názor, že

"Surplus value is therefore the [Marxist] disguise of profit which must be removed before the real nature of profit can be discovered." (Samuelson 1971, s.417)

2.3. Reakce na Sraffa

Mnoho marxistů v důsledku Steedmanovy kritiky vyslyšelo výzvu „cut your losses“ a pracovní teorii hodnoty opustilo právě ve prospěch „obecnější“ Sraffovy teorie nadproduktu. Jak již bylo řečeno, třídní antagonismus mezi pracujícími a kapitalisty je zachycen i Sraffovou teorií a o vykořisťování lze uvažovat i ve Sraffových kategoriích, i když už to přeci jenom není to staré dobré marxistické vykořisťování. Našli se také marxisté, kteří tento odklon od pracovní teorie hodnoty kritizovali z různých pozic. Snahu „zachránit“ pracovní teorii hodnoty můžeme rozdělit do několik směrů, tak jak postupně vznikaly ve 2. polovině 20. století.

„věřící marxisté“ – vždy existovala skupina autorů, kteří nepřijali ani Bortkiewiczovu modifikaci Marxova schématu transformace a kteří vždy trvali na tom, že Mistr se nikdy v ničem nemýlil, a to i tehdy, když jeho teorii interpretujeme zcela naivně.

„stoupenci duálního systému“ – i po Steedmanově kritice trvali někteří autoři na tom, že je smysluplné uvažovat na jedné straně pracovní hodnoty (třeba proto, že pracovní teorie hodnoty je „sociologicky hodnotná“) a na druhé straně výrobní ceny (ve šlépějích Bortkiewiczze, Sweezyho a Morishimy). Tito autoři se domnívají, že nemodifikovaná pracovní teorie hodnoty představuje vyšší úroveň abstrakce než teorie výrobních cen (TVC), neboť na rozdíl od ní abstrahuje od rozdílů v organickém složení kapitálu. PTH skýtá pouze aproximativní přiblížení k TVC, za předpokladu, že rozdíly v organickém složení kapitálu nejsou velké.

Dále si můžeme uvést přístupy, které Steedmanovu kritiku „duálního systému“ vzaly vážně a tudíž přišly se snahou pracovní teorii hodnoty reinterpetovat nebo pozměnit.

„New Approach“ nebo též „New Interpretation“ rozvíjejí ekonomové Gerard Dumenil, A. Lipietz a Duncan Foley od počátku 80. let. „Nová interpretace“ zdůrazňuje význam peněz v Marxově teorii a zavádí kategorie jako je *peněžní vyjádření práce* (připomeňme si, že stoupenci duálního systému uvažují v reálných a nikoliv nominálních veličinách). Když je Marxův přístup takto reinterpetován, stává se jeho transformační schéma plausibilním a zůstává zachována platnost všech Marxových normalizačních identit (suma hodnot se rovná sumě výrobních cena a suma nadhodnot se rovná sumě zisků).

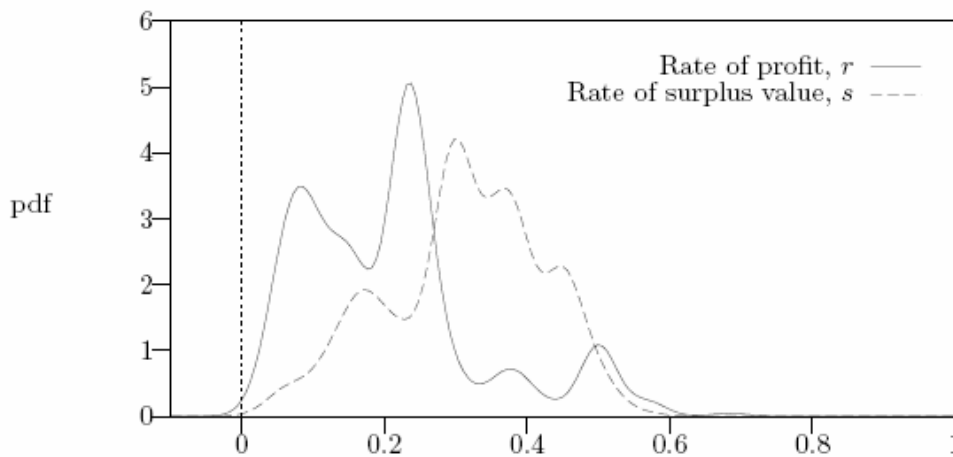
„Temporary Single System Approach“ – rozvíjejí od konce 90. let Guglielmo Carchedi, Alan Freeman, Andrew Kliman. Tento přístup kritizuje duální systém jako „rovnovážný marxismus“ vzniklý naroubováním Marxe na Walrasovu koncepci teorie celkové rovnováhy. Autoři působící v této tradici naopak zdůrazňují nerovnovážný charakter Marxova přístupu a zdůrazňují, že hodnoty a výrobní ceny tvoří jediný dynamický systém.

2.4. Probabilistická politická ekonomie

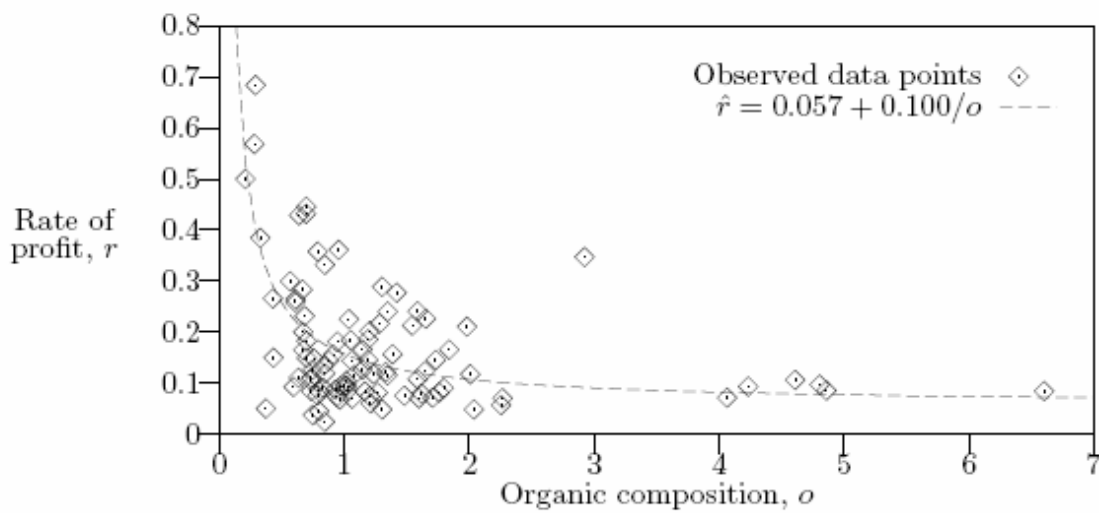
Oba posledně jmenované přístupy jistě přináší řadu podnětných postřehů, někdy ale trpí křečovitou snahou dokázat, že Mistr měl přeci jen ve všem pravdu. Na závěr se proto zmíním o přístupu, o kterém jsem dosud nemluvil a který já osobně považuji za nejslibnější. Význam tohoto přístupu, pro který se užívá označení „probabilistická politická ekonomie“, je mnohem širší než pouze redefinice pracovní teorie hodnoty. Pokud se tento přístup prosadí alespoň v rámci marxistické tradice a v rámci heterodoxní ekonomické teorie, bude to znamenat zásadní přehodnocení dosavadního přístupu k analýze ekonomických zákonů. Zakladatelským dílem a metodologickým východiskem tradice probabilistické politické ekonomie je kniha *Laws of Chaos: A Probabilistic Approach to Political Economy*, vydaná roku 1984, jejímiž autory jsou Moshe Machover (profesor filosofie na Londýnské King's College) a Emmanuel Farjoun (profesor matematiky na Jeruzalémské Hebrew University), dále M&F.

Z hlediska probabilistické politické ekonomie (dále PPE) je vcelku lhostejné, zda je Marxem popsané schéma transformace hodnot v ceny správné anebo ne. Z hlediska PPE se totiž Marx dopustil mnohem závažnějšího omylu, stejného omylu se však dopustili všichni ekonomové před ním i po něm. Jde o to, že Marx stejně jako ostatní ekonomové předpokládal, že v rozvinuté kapitalistické společnosti je předpoklad všeobecné stejné míry zisku rozumnou abstrakcí. M&F nepopírají přelévání kapitálu ze sfér, ve kterých dosahuje podprůměrné míry zisku do sfér, kde je míra zisku vyšší, polemizují však s názorem, že z existence této tendence vyplývá udržitelnost předpokladu všeobecné míry zisku jakožto východiska pro ekonomickou analýzu cenové tvorby v podmínkách volné konkurence. Předpoklad jednotné míry zisku podle nich nevyplývá ani tak ze zachycení reálných procesů, jako spíše z neschopnosti ekonomů pracovat s nedeterministickými veličinami. M&F se proto snaží vybudovat *nedeterministický* metodologický rámeček pro ekonomickou analýzu, inspirující se při tom probabilistickou mechanikou.

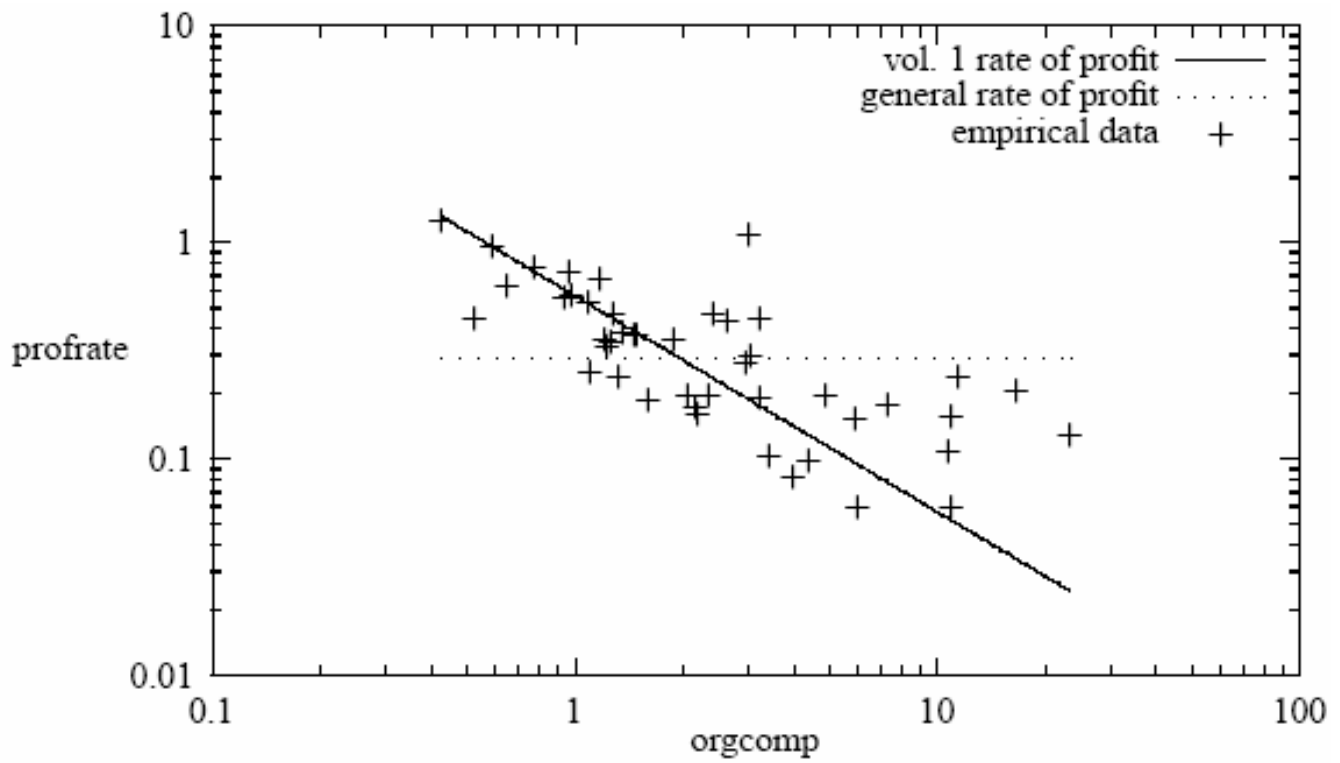
Nutnost transformovat hodnoty ve výrobní ceny vyplývá z nutnosti sladit pracovní teorii hodnoty s předpokladem jednotné míry zisku v odvětvích s různým organickým složením kapitálu. Pokud je ovšem samotný předpoklad jednotné míry zisku ve světě konkurenčních trhů neudržitelný (neudržitelnost předpokladu jednotné míry zisku ve světě nedokonalé konkurence nikdo nezpochybňuje), a pokud zároveň platí, že odvětví s vyšším podílem mrtvé práce vykazují nižší míru zisku, pak ovšem není třeba hodnoty vůbec transformovat. To je právě teze, kterou stoupenci PPE dokazují, jak je patrné z následujících grafů:

Statistické rozložení míry zisku a míry nadhodnoty (Zdroj: Cockshott, Cottrell 1995)

Vztah míry zisku a organického složení kapitálu. (Zdroj: Cockshott, Cottrell 1995)

Srovnání empirických dat a míry zisku předikované dle 1., respektive 3. dílu Kapitálu (Zdroj: Cockshott, Cottrell 1997)